

ЩЕ НІБИ
ВЧОРА
ЛІТО
ЗЕЛЕНІЛО...

Віктор Чорний

Черкаси

2021

ББК 84.4 (УКР 6-5)

Щ 29

Редактори:

Горідько Т.
Журавльова О.
Журбенко О.
Назаренко В.
Печиборщ Н.
Прилуцька І.

Шеф-редактор:

Прилуцький О.І.

Щ 29

ЩЕ НІБИ
ВЧОРА
ЛІТО
ЗЕЛЕНІЛО...

Віктор Чорний

м. Черкаси: «ІнтролігаТОР», 2021. – 120 с.
ISBN 978-617-7787-39-5

Твори друкуються в авторському редагуванні.

Часопис видано за сприяння Черкаської обласної організації «Громадська організація людей з обмеженими можливостями «День».

ББК 84.4 (Укр 6-5)

© Видавництво «ІнтролігаТОР»,
оригінал-макет, 2021

ISBN 978-617-7787-39-5

*Наука ніколи не розв'яже питання,
Не поставивши десять нових.
Джордж Бернард Шоу*

НАУКА І КРАЄЗНАВСТВО

Дмитро КУШТАН
м. Черкаси

ЗЕМЛІ КИЇВСЬКОГО ВОЄВОДСТВА В ОПИСІ ПОДОРОЖІ СТАНІСЛАВА КОНЕЦПОЛЬСЬКОГО 1643 РОКУ (ЗА «ЩОДЕННИКОМ» СТАНІСЛАВА ОСВЕНЦІМА)

Цікавим джерелом для вивчення історії України напередодні та на початку національно-визвольної війни під проводом гетьмана Богдана Хмельницького є «Щоденник» Станіслава Освенціма («Stanisława Oświęcimia Dyaryusz») [11, с. 102–105]. Його рукопис до II-ї Світової війни зберігався у Львові в Національній бібліотеці ім. Оссолінських. Ще у XIX ст. ряд польських істориків публікували фрагменти цього документу, важливого для висвітлення історії Речі Посполитої сер. XVII ст. Частина «Щоденника», що стосувалася історії України, перекладена російською мовою професором Київського університету Володимиром Антоновичем і опублікована у 1882 р. на сторінках журналу «Киевская старина» [2]. Повністю ж текст твору С. Освенціма введений до наукового обігу професором Ягеллонського університету Віктором Чермаком у 1907 р. [27].

Тим не менше, в сучасній українській історичній науці цей твір є до кінця недооціненим. Для прикладу можна взяти опис подорожі, яку Освенцім здійснив разом із Станіславом Конецпольським у 1643 р. – не вдалося знайти жодного спеціального історичного дослідження, присвяченого цій частині «Щоденника», хоча там міститься багато цікавої інформації про українські землі того часу. Тож спробуємо відновити історичну справедливість і відтворити маршрут подорожі, хоча б у тій частині, яка проходила територією Київського воєводства. Попутно дамо коротку характеристику основних пунктів подорожі, яка міститься, як у записках С. Освенціма, так і в інших джерелах.

Спочатку коротко про автора «Щоденника». Станіслав Освенцім (Рис. 1) походив із роду польських шляхтичів Освенцімів/Ошьвенцімів з Кунова гербу «Радван», які проживали у Південно-Східній Малопольщі (на кордоні Краківського, Сандомирського і Руського воєводств). Він народився близько 1605 р., був старшим сином Флоріана Освенціма та його першої дружини Регіни Шльонської. Освіту здобув у єзуїтському колегіумі в м. Ярослав. Згодом поступив на військову службу, брав участь у війнах 1620–30-х рр. зі шведами,

московітами, османами, татарами і козаками. Після виходу у відставку розпочав службу при дворі польського короля Владислава IV Вази, обіймав посаду ловчого сяноцького. Серед інших фахів, користувався репутацією досвідченого і вченого педагога. Був наставником молодих магнатів, зокрема юного Александра Конєцпольського. По службових справах, а також супроводжуючи вихованців, проводив багато часу в закордонних подорожах, під час яких побував у Туреччині, Німеччині, Голландії, Франції, Італії.

Після повернення до Польщі у 1643 р. стає маршалком двору великого гетьмана коронного Станіслава Конєцпольського (батька свого вихованця Александра) і обіймає цю посаду до самої смерті гетьмана у 1646 р. Освенцім став вірним другом Конєцпольського, користувався його повагою та повним довір'ям. Окрім посади начальника двору, виконував функції особистого секретаря, супроводжував гетьмана в подорожах і походах по Україні. С. Освенцім залишив по собі щоденник, який вівся в період з 1643 по 1651 рр.

Останні роки життя провів у своєму маєтку в с. Поток (Південно-Східна Малопольща), де і помер у 1657 р., не залишивши нащадків. Це сталося після нападу на село військ трансільванського князя Д'єрдя II Ракоці під час Потопу. Похований у сусідньому м. Кросно в закладеній ним родовій каплиці францисканського костелу [13].

Великий інтерес представляє вміщений у «Щоденнику» опис трьохмісячної подорожі С. Освенціма та С. Конєцпольського із Бара в Гадяч і назад. Більша частина цього шляху пролягала через Київське воєводство, яке на той час займало величезну територію на південно-східному прикордонні Речі Посполитої: від Східного Поділля до сучасної Полтавщини включно.

Варто кілька слів сказати й про Станіслава Конєцпольського (Рис. 2). Він народився близько 1594 р., походив із роду польських шляхтичів Конєцпольських гербу «Побуг», які проживали у Серадзькому воєводстві. (назва – від с. Конєцполе в Радомщанському повіті). Був сином воєводи серадзького Александра Конєцпольського та Анни Срочицької. З молодих літ Станіслав розпочав військову кар'єру: як ротмістр, а згодом, як полковник, брав участь у польсько-московській війні 1609–1618 рр., відзначився при осаді Смоленська та битві під Клушино. Зі своєю хоругвою служив у кварцяному війську гетьмана польного коронного Станіслава Жулкевського. Користувався покровительством останнього, навіть одружився із його донькою Катажиною. Завдяки протекції тестя був призначений підстолієм коронним. У 1618 р., коли сам Жул-

Станіслав Освенцім (бл. 1605–1657)

Станіслав Конєцпольський (бл. 1594–1646)

Маршрут подорожі С. Конєцпольського та С. Освенціма з Бара до Гадяча і назад (вересень-грудень 1643 р.) по землям Київського воєводства

кевський став великим гетьманом коронним, одержав посаду гетьмана польного коронного. На той момент Конєцпольському ще не виповнилося й 25 років (!). У 1632 р. призначений великим гетьманом коронним. Також обіймав посади воєводи сандомирського та каштеляна краківського.

У 1630-х рр. С. Конєцпольський стає одним із найбагатших магнатів Речі Посполитої. Він зосередив у своїх руках величезні маєтності, особливо на Галичині, Волині, Поділлі та Київщині. На території Київського воєводства посідав землі по обидва береги Дніпра. Його латифундія включала, як маєтності, що знаходилися в особистій власності (магнатурію), так і державні землі-староства (королівщину), пожалувані йому за службу – ними Конєцпольський і його нащадки володіли «доживотним» правом. Приватні землеволодіння Станіслава Конєцпольського на Київщині зосередилися на межі з Диким Полем. У 1633 р. він придбав у черкаської зем'янки Христини Жубриківни (за останнім чоловіком – Коженювської) за 24 тис. злотих містечка та села у межиріччі рр. Вільшанка та Тясмин: Мліїв, Орловець, Жаботин, Баклій (Балаклею), Тясмин (Смілу), Жаботин та ін. За 30 тис. злотих у 1641 р. викупив у шляхтичів Харленських маєтності на Канівщині (Товарівську волость в Пороссі): містечка Межиріч та Горобіївку, селища Таганчу, Полствин, Кузяків, Бабичі [9, с. 263]. В черкаського зем'янина Стефана Луцкевича Кохановського у 1645 р. придбав за 100 тис. кіп литовських грошей урочища Лебедин, Керелів (Керелівку) та Майданів (Майданівку) на Звенигородщині [19, с. 643]. Більшість з цих володінь згодом увійшли до складу великої латифундії, яка належала магнатам Конєцпольським до поч. XVIII ст.: Мліївський, Смілянський, Жаботинський та Лебединський ключі. Становище С. Конєцпольського на київському прикордонні зміцнилося після отримання ним контролю над королівськими староствами, які прилягали, або знаходилися в безпосередній близькості до його приватних володінь [4, с. 532–533]. Шлюб із Катажиною з Жулкевських, представницею впливового магнатського роду, дозволив йому здобути Переяславське та Корсунське староства. До останнього тоді, окрім Корсунщини, входили Звенигородщина та Чигиринщина. На поч. 1640-х рр. переяславським старостою був сам Станіслав, а корсунським – його син Александер. Також від Жулкевських С. Конєцпольський успадкував право на управління королівськими землями на Лівобережжі (на рр. Сула та Псел), які належали «Адміністрації селітряних маєтків».

Помер Станіслав Конєцпольський раптово у 1646 р. в своїй резиденції Броди на Львівщині, де проживав останнім часом

[12]. Його посади і маєтності успадкував єдиний син Александер Конецпольський (1620–1659).

Подорож, описана С. Освенцімом, розпочалася 21 вересня 1643 р. із м. Бар (суч. райцентр Вінницької обл.) – столиці подільських володінь магната. Вояж проходив із заходу на схід, а потім у зворотному напрямку територією Подільського, Брацлавського і Київського воєводств (просторами сучасних Вінницької, Київської, Черкаської, Полтавської, Житомирської областей). Тривала поїздка майже три місяці, за цей час було подолано 1300 км. Значна частина шляху (понад 800 км) пролягала теренами Київського воєводства: через Корсунське, Черкаське, Переяславське та Білоцерківське староства. Подорож відбулася в період, названий Десятиліттям «золотого спокою» в Речі Посполитій (1638-1648), коли не велися війни ні всередині держави, ні з сусідніми країнами. Це створило сприятливі умови для розвитку економіки, а також дало новий поштовх для колонізації «пустинних» земель на південному сході Польського королівства (на Лівобережжі Дніпра та поблизу межі з Диким Полем).

Мандрівці передували наступні події: за кілька місяців до того прикордонні землі між Сулою та Хоролом, які знаходилися у власності Конецпольського і князя Єремії Вишневецького, зазнали навали татарської орди. Нападники у кількості 4000 чоловік, яких вів Умерлі-ага із двома своїми синами, спустошили і пограбували магнатські маєтності, захопили чимало бранців. Але 6 серпня 1643 р. князь Вишневецький зі своїм загоном, підсиленням людьми Конецпольського та реєстровими козаками Переяславського полку, розбив татар, відбив здобич і полонених. В бою загинуло чимало загарбників, у полон потрапив один із синів татарського ватажка – Байран-Казі (через кілька днів він помер від отриманих ран у м. Лохвиця). Тож метою поїздки С. Конецпольського, як зазначив Освенцім, було «відвідати і обревізувати свої українні маєтки» [2, с. 131–137; 27, с. 11–19].

В «Щоденнику» відсутня інформація про кількість пошту і спосіб пересування. Ймовірно С. Конецпольський разом із своїм маршалком і слугами їхали верхи (не виключено, що магнат послуговувався каретою-ридваном, а з настанням зими – екіпажом на санному ході). За день проходили в середньому 30–40 км. Маршрут був спланований так, щоб можна було зупинятися на відпочинок і ночівлю в зустрічних містечках, селах та слободах (новоосаджених поселеннях, які були звільнені від податків). В межах Київського воєводства подорожні відвідали 37 населених пунктів (Рис. 3). Їх назви у тексті статті даються за тогочасною традицією, в дужках – у тому

вигляді, як їх записав С. Освенцім, а в зносках – їх сучасні назви і адміністративно-територіальне підпорядкування.

Вже на 20-й день після початку мандрівки, ідучи з боку м-ка Животів, подорожні дісталися межі Брацлавського і Київського воєводств. Певний час вони рухалися північним відгалуженням Чорного шляху, який проходив по вододілу Росії Гірського (далі – Гнилого) Тікича.

10 жовтня. Містечко **П'ятигори** (Petyory)¹ постало на шляху мандрівників, як перший населений пункт Київського воєводства (в російському перекладі помилково вказано, як Тетіїв [2, с. 133]). Воно розташоване на невеликій р. Молочна, яка впадає в Рось. Ще у 1570-х рр. на місці П'ятигор існувало селище Триножин, яке належало шляхтичам Красносельським. У 1596 р. вони продають його магнату князю Янушу Острозькому. Новий власник долучив селище до своїх володінь (Острозької ординації), спорудив тут замок для захисту від татарських набігів і перейменував новоосажене містечко в П'ятигори Пустинні (Передпустинні). На момент, коли до П'ятигорів прибули Конєцпольський із Освенцімом, містечком володів онук Я. Острозького князь Владислав Домінік Заславський [21, с. 61–62].

Тут наприкінці дня вони відпочивали і залишилися на ніч.

11 жовтня. Продовживши рух на схід Чорним шляхом, подорожні зупинилися на відпочинок і нічліг у містечку **Ставище** (Stawiszcz)². Розташоване воно у верхів'ях р. Гнилий Тікич. В своїх нотатках С. Освенцім характеризує це містечко, як «немале». Ще на поч. XVII ст. тут були пустинні землі, які належали Білоцерківському староству і лише у 1622 р. тамтешній намісник Станіслав Любомирський заклав містечко Любомир. Через те, що воно знаходилося на татарському шляху, не вдалося уникнути його розорення, але з часом містечко знову відродилося і постало з новою назвою «Ставище» (через велику кількість ставків) [24, с. 297–298].

12 жовтня. Далі проїздили через урочище, яке мало назву Колодежа, або Наливайкова криниця (десь між нинішніми с. Журавлиха Ставищенського р-ну та Велика Волнянка Таращанського р-ну Київської обл.). Надвечір Чорний шлях привів мандрівників до містечка **Кошевате** (Kosowata)³, де вони відпочили і залишилися на ніч.

Кошевате (інша назва – Чернишки) відоме з 2-ї пол. XVI ст. – воно згадується, як пусте селище або урочище, яке в якості бортних або мисливських угідь використовували білоцерків-

¹ Зараз – с. П'ятигори, Київської обл.

² Зараз – смт. Ставище, Київська обл.

³ с. Ківшовата, Білоцерківського р-ну Київської обл.

ські міщани. З 1571 р. його бачимо у власності київських бояр Тишкевичів, а на поч. 1640-х рр. – у володінні таращанського державця Любара Островського [18, s. 486].

13–14 жовтня. З Чорного шляху, який завертав на південь, подорожні повернули на схід в бік р. Рось. Проїздили південніше Богуславського староства, якими на той час володів польський шляхтич Домінік Александер Казановський, допоки не дісталися містечка **Стеблів** (Stebłów)⁴, яке підпорядковувалося Корсунському староству. Це староство на 1643 р. вже належало до «королівських» маєтностей Конєцпольських: воно перейшло до них від шляхтичів Даниловичів, які майже 50 років до цього володіли ним. Попередні очільники Корсунського староства приходилися ріднею Станіславу Конєцпольському по лінії першої дружини (її сестра Зофія з Жулкевських була заміжня за Яном Даниловичем – основоположником династії корсунських старост).

Стеблів розташований на березі р. Рось. Містечко належало Конєцпольським. Згідно ревізії поч. 1630-х рр., воно складалося з невеликого дерев'яного замку та посаду, який налічував 600 будинків [7].

Тут подорожні зупинилися на відпочинок і ночівлю. Наступного дня після обіду вирушили далі.

14–19 жовтня. Лівим берегом Росі рушили далі й вночі прибули до міста **Корсунь** (Korsuń)⁵, де пробули п'ять днів. Це був центр Корсунського староства, заснованого ще наприкінці XVI ст. У 1584 р. король Стефан Баторій надав привілей на заснування тут замку й міста на прохання каштеляна київського Михайла Александровича Вишневецького та його сина старости черкаського і канівського Александра Михайловича Вишневецького. Корсунь постав на місці більш давнього городища, яке існувало тут у давньоруський час [17, s. 36].

Намісником Корсунського староства був син С. Конєцпольського від другого шлюбу з Кристиною Любомирською Александер (той самий, наставником якого раніше був С. Освенцім). Незважаючи на молодий вік (у 1643 р. йому виповнилося всього 23 роки), Александер Конєцпольський зробив блискучу кар'єру, головне завдяки протекції батька: отримав титул князя Священної Римської імперії, був призначений великим хорунжим коронним. Посаду корсунського старости також отримав від батька, хоча насправді фактичне керівництво продовжував здійснювати Конєцпольський-старший.

Як свідчить люстрація староства поч. 1630-х рр., місто знаходилося при впадінні в Рось р. Корсунки і налічувало 2600 будинків. До панування Конєцпольських Корсунь мав зане-

⁴ смт. Стеблів на Корсунщині, Черкаської обл.

⁵ м. Корсунь-Шевченківський, Черкаська обл.

дбаний вигляд: від замку лишилися лише сліди (городище), артилерія була відсутня взагалі [7]. Саме з діяльністю Станіслава Конецпольського пов'язують відбудову і укріплення міст та містечок, які перебували в його управлінні [4, с. 533–535].

Зі «Щоденника» дізнаємося, що в Корсуні С. Конецпольського зустріла депутація реєстрових козаків Чигиринського полку Війська Запорозького, які скаржилися великому гетьманові коронному на свого полковника пана Закшевського (Закревського) за кривди і утиски, які вони від нього зазнавали. Гетьман Станіслав Конецпольський відсторонив Закшевського і призначив чигиринським полковником пана Кшечовського (Станіслава Кричевського – Д.К.). У останній день перебування в Корсуні С. Конецпольський зустрічався з послом сілістрійського паші (турецького намісника Очаківсько-Сілістрійського ейялета, який межував із Брацлавським воєводством).

19/20 жовтня. Рухаючись лівим берегом р. Рось униз по течії, дісталися **Осетрова** або **Сахнівки** (Jesietrow/Sachnówka)⁶, де зупинилися на ночівлю. Тут знаходилася стратегічно важлива переправа через Рось. Наступного ранку через Сахнів міст переправилися на правий берег й рушили далі.

20 жовтня. На обід зупинилися в містечку, яке мало назву **Деренковець** або **Вольского Воля** (Derenkuwec/Wolskiego Wola)⁷. Воно знаходилося при впадінні р. Вільшанка в Рось. Тут знаходилася резиденція корсунського полковника пана Жабокрицького (очолював Корсунський козацький полк Війська Запорозького реєстрового), який гостинно зустрів прибулих. Цікаво, що на старовинних мапах сер. XVII ст. (Гійома де Боплана та ін.) на місці Деренківця значиться село із назвою Уздечка (Uzdeczka).

Далі шлях продовжився через землі у межиріччі Вільшанки і Тясмина, які вже 10 років, як належали С. Конецпольському: Мліїв, Орловець, Жаботин, Баклій (Балаклея), Тясмин (Сміла), Жаботин.

21 жовтня. Вночі прибули до містечка **Мліїв** (Mliow)⁸ на р. Вільшанка, де провели весь наступний день. Як селище Михлієве, воно відоме з кін. XV ст. У наступному столітті Мліїв став центром великих маєтностей, які отримали назву «Мліївщина» (сюди також входили Орловець та Лінчинці/Баклій). Ними спочатку володіли черкаські бояри Васькевичі, а згодом – бояри-зем'яни Зубрики (Жубрики) [20, с. 521–522]. На мапах сер. XVII ст. знаходимо два Млієва: Старий (суч. с. Старосілля Городищенського р-ну) і Но-

⁶ Зараз – с. Сахнівка на Корсунщині, Черкаської обл.

⁷ Зараз – с. Деренковець на Корсунщині, Черкаської обл.

⁸ Зараз – с. Мліїв на Городищені, Черкаської обл.

вий (суч. с. Мліїв Городищенського р-ну Черкаської обл.). Очевидно, тут мова йде про Новий Мліїв – Старий на той час, судячи з мап сер. XVII ст., був уже невеличким селом.

22 жовтня. Рухаючись через Мліївський ліс у бік р. Тясмин, минули слободу **Орловець** (Orłowiec)⁹ на р. Мідянка, далі ідучи вниз по ній, досягли слободи **Баклій** (Bakłyj)¹⁰, яка знаходилася при впадінні Мідянки в Сріблянку. Тут зупинилися на відпочинок і обід.

Нижче по Сріблянці проїхали містечко-слободу **Костянтинів** (Kostantynuw)¹¹, засновану у 1622 р. колишнім черкаським старостою (у 1620–1638 рр.) князем Костянтином Костянтиновичем Вишневецьким [28, с. 135]. Надвечір прибули до містечка **Тясмин** (Taśmin)¹², розташованого на однойменній річці. Освенцім зазначає, що це містечко заснував сам С. Конєцпольський. Воно виникло на місці бувшого селища Яськового (Юськового), відомого з сер. XVI ст. [23, с. 880]. Також автор «Щоденника» згадує великий за розмірами став на р. Тясмин, «що розливається на просторі двох миль». Вже через кілька років зустрічаємо нову назву цього містечка – **Сміла** («Smila» на мапах Боплана, «Сміловська сотня» Чигиринського полку в Реєстрі Війська Запорозького 1649 р. тощо). Етимологія її достеменно не відома. Можливо вона якимось чином пов'язана з козацьким отаманом Юськом Смілим (Josko Smieli), який фігурує в Реєстрі 1581 р. [29, с. 161]?

23 жовтня. По пустинному «татарському шляху» дісталися містечка **Жаботин** (Żabotyń)¹³, яке також належало С. Конєцпольському. Воно розташоване на однойменній річечці, притоці Тясмина. Як селище Радивонове, цей населений пункт відомий з 2-ї пол. XV ст.: ним спочатку володіли литовсько-руські князі Глинські, а від 1537 р. – черкаські бояри Зубрики [25, с. 722].

Тут мандрівники зупинилися для ночівлі та відпочинку.

24–26 жовтня. Надвечір через Мотрин ліс (Холодний яр) дісталися містечка **Медведівка** (Medwieduwka)¹⁴ на р. Тясмин. Воно, як і Чигирин з навколишніми селами, належало до Корсунського староства. Тут подорожні влаштувалися на нічліг. У «Щоденнику» вказується, що це останній населений пункт, який відносився до правобережних маєтностей Конєцпольського. Медведівка знаходилася на межі з Черкаським староством, яке на той час перебувало в руках магнатів Потоцьких.

⁹ с. Орловець на Городищені, Черкаської обл.

¹⁰ с. Балаклея на Смілянщині, Черкаської обл.

¹¹ с. Костянтинівка на Смілянщині, Черкаської обл.

¹² м. Сміла, Черкаська обл.

¹³ с. Жаботин на Кам'янщині, Черкаської обл.

¹⁴ с. Медведівка на Чигиринщині, Черкаської обл.

На поч. 1630-х рр. містечко налічувало 400 будинків. Ще зовсім недавно воно належало попереднім корсунським старостам із роду Даниловичів і мало назву Данилів або Даніельград [7]. З приходом Конецпольських за містечком закріпилася нова назва – за р. Медведівка, притокою Тясмина.

27–28 жовтня. Переправившись мостами через Тясмин і болото (ймовірно, в районі Худоліївки), подорожні дісталися міста **Черкаси** (Czerkasy)¹⁵ на Дніпрі. «За півмилі від ночівлі (Медведівки – Д.К.) ми проїхали довгими мостами, збудованими на болотах, котрі на досить великому просторі простягаються тут поруч із руслом річки Тясмин; пробігши в цей день п'ять миль, ми ночували у містечку Черкасах, що розташоване на березі Дніпра». Освенцім зазначає, що тут проживає козацький черкаський полковник – очільник Черкаського полку реєстрових козаків. Його ім'я не вказується, але, ймовірно, це був пан Якубовський, який згадується на цій посаді наступного 1644 р. [3, с. 64].

Черкаси – центр староства – у «Щоденнику» називається не містом, а містечком. Ймовірно, причиною цього є те, що вони на той момент ще не оговталися від трагічних подій шестирічної давнини, коли місто разом із замком було спалене урядовими військами (можливо, за наказом їх командуючого С. Конецпольського). Це сталося після перемоги поляків над повсталими козаками Павла Бута (Павлюка) під Кумейками (грудень 1637 р.) і може тлумачитися, як помста реєстровим козакам Черкаського полку за те, що вони перейшли на бік бунтівників [6, с. 210, 311]. До цього, судячи з люстрації поч. 1630-х рр., у місті налічувалося 1150 будинків (вдвічі менше, ніж у Корсуні), більшість з яких належала козакам [8, с. 48]. Очільника Черкаського староства С. Освенцім не згадує, проте нам відомо, що приблизно в цей час попередній староста польний гетьман коронний Михайло Потоцький передав цю частину королівщини у посесію своєму зятеві панові Адамові Казановському [15, с. 807] (рідному брату богуславського старости Домініка Александра Казановського).

В Черкасах мандрівники переночували і залишалися до обіду наступного дня.

28 жовтня. Після обіду переправилися на лівий берег Дніпра, доїхали до містечка **Ірклій** (Arkłyj)¹⁶, яке належало до Черкаського староства. Кількість будинків на поч. 1630-х рр. тут становила 400 [8, с. 49].

Далі шлях тривав через Вишневеччину – володіння магната князя Єремії Міхала Корибута Вишневецького (більш відомого, як Ярема Вишневецький). Він успадкував ці знач-

¹⁵ м. Черкаси, обласний центр.

¹⁶ с. Ірклій на Чорнобаївщині, Черкаської обл.

ні маєтності на лівобережжі тодішнього Черкаського повіту від діда, колишнього черкаського і канівського старости Михайла Александровича Вишневецького (1559-1580) та дядька черкаського старости Александра Михайловича Вишневецького (1580-1594).

29 жовтня. Надвечір добралися до містечка **Горошин** (Hogoszyn)¹⁷ на лівому березі р. Сула, яке належало магнату князю Єремії Вишневецькому. Тут Освенцім зупинився на ночівлю, а С. Конєцпольський, між тим, через глибокий сніг та холодний вітер залишився на правому березі Сули у містечку **Буромля** (Boromle)¹⁸, яким також володів Вишневецький.

30 жовтня. Просуваючись по степу («по диких полях») через вододіл Сули і Псла, С. Конєцпольський разом із С. Освенцімом надвечір досягли міста **Хорол** (Hogol)¹⁹ на однойменній річці, притоці Псла. Це місто також належало до Вишневецьких.

31 жовтня – 13 листопада. Рухаючись уверх по р. Хорол в обід дісталися королівського міста **Миргород** (Miergrad)²⁰, державцем якого був Станіслав Конєцпольський. Це місто у 1620-30-х рр. – один із головних центрів королівської «Адміністрації селітряних маєтків», заснованої на Лівобережжі, на землях Черкаського та Переяславського староств за наказом короля Зигмунта III Вази [5, с. 129-130; 10, с. 70-71]. Окрім Миргорода, до «Адміністрації» належали: Березань, Биків, Яблунів, Полтава, Зигмунтів (суч. Устивиця), Краснопіль, Гадяч та ін. [8, с. 43-53; 28, с. 214-215]. Ці міста, містечка та слободи спеціалізувалися на селітроварінні: добуванні стратегічно важливого компонента для виробництва пороху. Після смерті королівського комірника, адміністратора «селітр українних» пана Бартломея Обалковського на поч. 1630-х рр. ці маєтності потрапили у посесію до переяславського старости Лукаша Жулкевського, а по його смерті – до Конєцпольського.

У Миргороді подорожні пробули найдовше – 13 днів і вирушили далі по обіді 13 листопада.

13 листопада. Близько ночі прибули до містечка **Рашівка** (Raszawka)²¹, яке також належало до володінь С. Конєцпольського. Воно розташоване на правому березі р. Псел при впадінні невеликої однойменної притоки (Рашівки).

14-15 листопада. Рухаючись уверх по Пселу надвечір дісталися міста **Гадяч** (Hadziac)²², яке належало до «Адміністрації селітряних маєтків» і посесором якого був Конєцпольський. Як новоосаджене містечко, Гадяч згадується в

¹⁷ с. Горошине Кременчуцького р-ну Полтавської обл.

¹⁸ с. Велика Бурімка на Чорнобаївщині, Черкаської обл.

¹⁹ м. Хорол, Полтавська обл.

²⁰ м. Миргород, Полтавська обл.

²¹ с. Рашівка Миргородського р-ну Полтавської обл.

²² м. Гадяч, Полтавська обл.

люстрації 1636 р.: засноване особливим королівським привілеєм [28, с. 215].

Тут подорожні залишилися на весь наступний день. Це був крайній східний пункт мандрівки, звідси розпочався зворотній шлях на захід.

16 листопада. Проминули село **Березова Лука** (Berezowa Łuka)²³ на р. Хорол. Надвечір добралися до містечка **Піски** (Pisky)²⁴ на лівому березі р. Сула, де зупинилися для відпочинку і ночівлі.

17–18 листопада. В обід доїхали до міста **Лохвиця** (Łochwica)²⁵ на протилежному березі Сули. Тут знаходилася резиденція князя Єремії Вишневецького. Як пише С. Освенцім, сам господар виїхав назустріч Конецпольському і гостинно запросив їх у свій дім. Тут подорожні пробули увесь наступний день.

Із Є. Вишневецьким у С. Конецпольському були приятні відносини, на що впливали старший вік і безумовний авторитет великого гетьмана коронного. Обидва брали участь у придушенні козацьких повстань 1637–1638 рр.: Конецпольський командував урядовими військами, а Вишневецький очолював гусарську хоругву. Буквально через кілька місяців після описаних подій вони разом здобули блискучу перемогу над татарами у битві під Охматовим (30 січня 1644 р.). Син Станіслава Александер приходився швагром Єремії – обидва були одружені на рідних сестрах Замойських. Втім родинні стосунки не завадили тому, що відразу після смерті С. Конецпольського у 1646 р. розгорілася «сусідська війна» між молодими магнатами. Єремія Вишневецький провадив досить агресивну політику відносно своїх сусідів. Не став виключенням і А. Конецпольський: Єремія загарбав його землі над рр. Псел, Хорол і Оржиця разом із більшістю містечок і слобод. Згодом кілька років поспіль тривали суди по цій справі [5, с. 176–185; 6, с. 409]. Але це сталося пізніше...

19 листопада. Продовжуючи рухатись на захід у бік р. Удай, подорожні до кінця дня прибули у містечко **Чорнухи** (Czarnuchy)²⁶, розташоване на притоці Удаю р. Многа. Тут заночували в будинку пана Маховського.

20 листопада. Надвечір дісталися містечка **Пирятин** (Peratyn)²⁷ на р. Удай, де й залишилися на ніч. Це містечко також належало до Вишневецьчини. Воно засновано у 1592 р. черкаським старостою кін. XVI ст. Александром Вишневецьким і спочатку носило назву Михайлів – на честь батька Алек-

²³ с. Березова Лука Миргородського р-ну, Полтавської обл.

²⁴ с. Піски Миргородського р-ну, Полтавської обл.

²⁵ м. Лохвиця, Полтавська обл.

²⁶ смт. Чорнухи, Полтавська обл.

²⁷ м. Пирятин, Полтавська обл.

сандра, теж черкаського старости Михайла Александровича Вишневецького [1, с. 297–299; 10, с. 67–68].

21 листопада. Наближаючись до Дніпра переправилися через притоку Сули р. Оржиця. На ночівлю зупинилися в містечку **Чумгак** (Czumchak)²⁸, яке знаходилося на однойменній річці, притоці Оржиці. Містечко підпорядковувалося королівській «Адміністрації селітряних маєтків» [28, с. 214] і належало Конецпольському.

22 листопада. По дорозі зупинилися на відпочинок у селі **Ташань** (Taszań)²⁹ на р. Супій, яке відносилось до Переяславського староства.

22 листопада – 2 грудня. Того ж дня надвечір дісталися центра Переяславського староства міста **Переяслав** (Perejaslaw)³⁰. Привілей на заснування тут замку та міста, залюднення навколишніх земель отримав від короля Стефана Баторія князь Костянтин Василь Острозький, воєвода київський у 1585 р. Новоосаджений Переяслав постав на місці колишнього давньоруського міста й став центром староства [1, с. 284–288]. На момент подорожі його очільником був сам Станіслав Конецпольський. Староство він успадкував після 1637 р., коли у бою з повсталими козаками загинув його попередник Лукаш Жулкевський, який приходився двоюрідним братом першій дружині Конецпольського.

В Переяславі мандрівники затрималися більш ніж на 10 днів через справи, вирішенням яких, як староста, займався С. Конецпольський.

3-4 грудня. Переправилися на правий берег Дніпра і зупинилися в **Трахтемирові** (Trechtymieruw)³¹, колишньому містечку й осередку реєстрового козацтва. Як пише С. Освенцім: «Колись тут було містечко, але воно зруйноване нашими військами під час війни із свавільними козаками, що повставали неодноразово проти Речі Посполитої, бо під час бунтів Трахтимирів був центром для їх зборищ». Тепер, за словами мандрівника, тут лишилося лише невелике селище, розташоване вздовж самого берега Дніпра і невеликий острог, обнесений частоколом, у якому перебуває комісар Війська Запорозького. Цю посаду запровадив С. Конецпольський у 1638 р. після придушення чергового козацького повстання. Комісар, який призначався із числа шляхтичів, виконував функції гетьмана реєстрових козаків. На той час цю посаду обіймав пан Миколай Зацьвілівський [2, с. 130].

²⁸ смт. Шрамківка на Драбівщині Черкаської обл.

²⁹ с. Ташань Бориспільського р-ну Київської обл.

³⁰ м. Переяслав, Київська обл.

³¹ с. Трахтемирів на Канівщині Черкаської обл.

5 грудня. Після Трахтемирова шлях на захід тривав вздовж північної межі Канівського староства, намісником якого був наближений до Конєцпольського шляхтич Самуель Лащ Тучапський, стражник коронний, відомий вояка і авантюрист. Якщо по дорозі на Гадяч маршрут подорожі по Правобережжю пролягав правим берегом Росі, до на зворотному шляху – лівим. Проїхавши по «великому степу» (через вододіл Дніпра і Росі), великий гетьман коронний із почтом дісталися **Кагарлика** (Kagulyk)³², містечка, розташованого на р. Мокрий Кагарлик, притоці Росави. До 1590 р. на його місці було пусте урочище, поява ж поселення тут пов'язана із діяльністю князя Януша Острозького, старости білоцерківського. У 1640-х рр. містечко належало його онуку і спадкоємцю князю Владиславу Домініку Заславському. При ньому воно навіть претендувало на центр самостійного – Кагарлицького – староства [16, s. 667].

6 грудня. Продовжили рух у бік р. Рось і вступили на територію Білоцерківського староства. По дорозі подорожні відпочивали у містечку **Ольшанка** (Olszanka)³³. Воно знаходиться на р. Горохуватка, біля її впадіння в Рось. Рухаючись вверх по Росі дісталися містечка **Рокитна** (Rokitna)³⁴, де зупинилися на ночівлю. Містечко розташоване, на невеликій однойменній річці при її впадінні в Рось. Як і Кагарлик, Ольшанка з Рокитною з'явилися наприкінці XVI ст., а до цього були «пусткою за Білою Церквою».

7–8 грудня. Ідучи паралельно до русла Росі вверх по течії, надвечір дібралися до **Білої Церкви** (Białacerkiew)³⁵, центра староства. Це місто засновано близько 1550 р. тодішнім київським воєводою князем Фридериком Пронським на місці літописного давньоруського Юр'єва. Осередком староства воно стало наприкінці XVI ст., коли Київське воєводство очолював князь Костянтин Василь Острозький, а першим старостою був призначений його син Януш [14, s. 174–175].

У 1620–40-х рр. староством керували вже польські магнати Любомирські. У 1631 р. С. Любомирський передав Білоцерківське староство своєму синові Константину. Конєцпольських із Любомирськими пов'язували родинні стосунки: Станіслав Любомирський приходився шурином Станіславові Конєцпольському (був рідним братом його другої дружини Кристини з Любомирських) та дядьком Александрові Конєцпольському. Тож не дивно, що прибулих тепло зустріли у Білій Церкві: як пише Освенцім, все місцеве товариство і че-

³² м. Кагарлик, Київська обл.

³³ с. Ольшаниця Білоцерківського р-ну Київської обл.

³⁴ смт. Рокитне, Київська обл.

³⁵ м. Біла Церква, Київська обл.

лядь вийшли зустріти Конецпольського. Також у «Щоденнику» вказано, що в цей час там квартирувалася хоругва «пана краківського» – каштеляна краківського С. Конецпольського [2, с. 136]. Тут подорожні пробули весь наступний день.

9 грудня. Цього дня проїхали останні містечка, що належали до Київського воєводства: **Ружин (Ruzen)**³⁶ та **Білилівку (Bieleływka)**³⁷, які розташовані у верхів'ях р. Роставиця, що впадає у Рось. Ружин – назва колишнього літописного міста Щербова. Його близько 1591 р. у шляхтичів Стшижовських придбав волинський князь Миколай Остафійович Ружинський. Новий власник перейменував містечко на честь свого родинного «гнізда» Ружина на Волині. На поч. 1640-х рр. Ружин знаходився у власності магнатів Замойських [22, с. 48–49], Білилівка ж належала князям Корецьким [26, с. 191].

Наступного дня виїхали у бік м-ка Збараж (суч. село в Козятинському р-ні Вінницької обл.), яке вже знаходилося в межах Брацлавського воєводства, а 13 грудня дісталися Бара, звідки 84 дні тому розпочалася їх мандрівка.

Таким чином, «Щоденник» Станіслава Освенціма, а саме описана у ньому інспекційна подорож Станіслава Конецпольського, містять важливу інформацію про «українні» землі Речі Посполитої. Зокрема, маємо свідoctва про майнову належність земель Київського воєводства, які розподілялися на королівські (староства, «Адміністрація селітряних маєтків») та приватні магнатські (власність Конецпольського, Вишневещина та ін.). Завдяки цим нотаткам фіксуємо дані про історичну географію та топоніміку краю, шляхи комунікацій. Окрім самого гетьмана великого коронного С. Конецпольського, знаходимо згадки про інших історичних осіб, сучасників подорожі: полковників Чигиринського полку Війська Запорозького реєстрового панів Закшевського і Кшечовського, корсунського полковника пана Жабокрицького, молодого гетьманича Александра Конецпольського, магната Єремію Вишневецького та ін.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Архив Юго-Западной России. Ч. VII. Т. III: Акты о заселении Южной России XVI–XVII вв.; Люстрации украинских староств XVIII в. / Под ред. М.Ф. Владимирского-Буданова и В.И. Щербины. – Киев, 1905. – 317 с.
2. Дневник Станислава Освенцима // Киевская Старина. – 1882. – Январь. – С. 126–151.

³⁶ смт. Ружин, Житомирська обл.

³⁷ с. Білилівка Бердичівський р-ну Житомирської обл.

3. Кривошея В. Генеалогія українського козацтва: Нариси історії козацьких полків. – Київ: Стилос, 2002. – 396 с.
4. Літвін Г. З народу руського. Шляхта Київщини, Волині та Брацлавщини (1569–1648). – Київ: Дух і Літера, 2016. – 616 с.
5. Материалы по истории землевладения князей Вишневецких в Левобережной Украине / Сост. Ф. Николайчик // Чтения в историческом обществе Нестора-летописца. – 1900. – Кн. XIV. – С. 84–192.
6. Мемуари до історії Південної Русі / Ред. В. Антонович. – Вип. II (перша пол. XVII ст.). – Дніпропетровськ: Січ, 2006. – 439 с.
7. Мицик Ю. Малознана люстрація Корсунського староства першої половини XVII століття // Корсунський часопис. – 2009. – №21 (URL: <http://mytsyk.com/maloznana-lyustratsiya-korsunskogo-starostva-pershoyi-polovini-hvii-st/>).
8. Мицик Ю. Канівське та Черкаське староства в описі малознаної люстрації 1631–1633 років // Краєзнавство. – 2009. – №3–4. – С. 43–53.
9. Описание документов архива Западнорусских униатских митрополитов. – Т. 1. – СПб., 1897.
10. Падалка Л.В. Прошлое Полтавской территории и ее заселение. – Харків: Сага, 2009. – 330 с.
11. Ференець О.П. Щоденник Станіслава Освенцима // Українська полоністика. – 2012. – Вип. 9. – С. 102–105.
12. Czapliński W. Koniecpolski Stanisław (ok. 1594–1646) // Polski Słownik Biograficzny. – Т. XIII. – Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź, 1967–1968. – S. 523–527.
13. Przyboś A. Oświęcim Stanisław (zm. 1657) // Polski Słownik Biograficzny. – Т. XXIV. Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź, 1979. – S. 619–621.
14. Rulikowski E. Białacerkiew // Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich (далі – SGKP). – Т. I. – Warszawa, 1880. – S. 174–180.
15. Rulikowski E. Czerkasy // SGKP. – Т. I. – Warszawa, 1880. – S. 802–808.
16. Rulikowski E. Kahorlik // SGKP. – Т. III. – Warszawa, 1882. – S. 667–669.
17. Rulikowski E. Koszowata // SGKP. – Т. IV. – Warszawa, 1883. – S. 486–488.
18. Rulikowski E. Korsuń // SGKP. – Т. V. – Warszawa, 1884. – S. 35–46.
19. Rulikowski E. Łebedyn // SGKP. – Т. V. – Warszawa, 1884. – S. 642–644.
20. Rulikowski E. Mlijjw // SGKP. – Т. VI. – Warszawa,

1885. – S. 520–527.
21. Rulikowski E. Piatyhory // SGKP. – T. VIII. – Warszawa, 1887. – S. 61–63.
 22. Rulikowski E. Rużyn // SGKP. – T. X. – Warszawa, 1889. – S. 47–50.
 23. Rulikowski E. Smiła // SGKP. – T. X. – Warszawa, 1889. – S. 880–884.
 24. Rulikowski E. Stawiszczce // SGKP. – T. XI. – Warszawa, 1890. – S. 296–299.
 25. Rulikowski E. Żabotyn // SGKP. – T. XIV. – Warszawa, 1895. – S. 721–725.
 26. Rulikowski E., Przedzimirski K. Białolywka // SGKP. – T. I. – Warszawa, 1880. – S. 191–192.
 27. Stanisława Oświęcima dyariusz 1643–1651 / Wyd. W. Czermak. – Scriptores Rerum Polonicarum. – T. XIX. – Kraków, 1907. – 437 s.
 28. Źródła Dziejowe. – T. V: Lustracye krylewszczyzn ziem Ruskich. Wołyń, Podoia i Ukrainy z piърwszйj połowy XVII wieku / Wyd. A. Jabłonowski. – Warszawa, 1877. – 226 s.
 29. Źródła Dziejowe. – T. XX. – Warszawa, 1894.

СПИСОК ІЛЮСТРАЦІЙ:

- Рис. 1. Станіслав Освенцім (бл. 1605–1657).
- Рис. 2. Станіслав Конєцпольський (бл. 1594–1646).
- Рис. 3. Маршрут подорожі С. Конєцпольського та С. Освенціма з Бара до Гадяча і назад (вересень-грудень 1643 р.) по землям Київського воеводства.